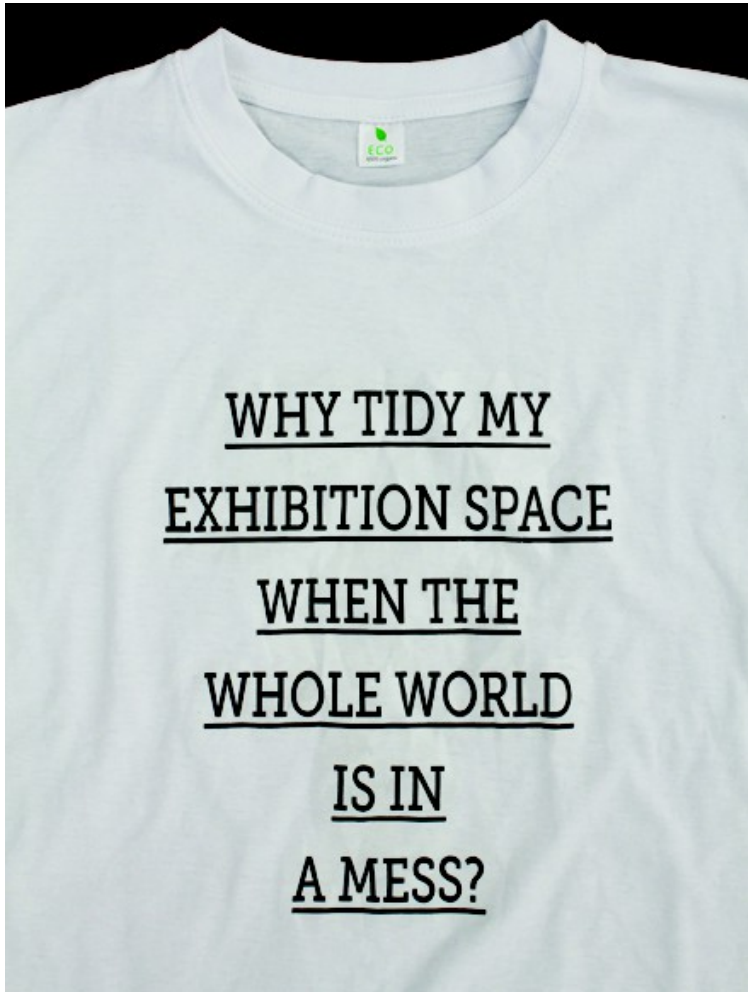

Spiegel van werelden

Het engagement van de hedendaagse beeldend kunstenaar

Angelina de Beer

Begeleider: Dr. Hestia Bavelaar

Bachelor Onderzoekswerkgroep II Hedendaagse Kunst

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit van Utrecht

Januari 2014

Inhoud

1. Inleiding.....	3
1.1. Inleiding.....	3
1.2. De onderzoeksvraag.....	3
1.3. Opbouw van het werkstuk.....	4
1.4. Historiografie.....	4
2. Engagement van de hedendaagse kunstenaar.....	8
2.1. Inleiding	8
2.2. De aantallen kunstenaars en hun geboorte- en woonland.....	8
2.3. De door de kunstenaars nagestreefde maatschappelijke doelen.....	10
2.3.1. Inleiding.....	10
2.3.2. Varianten van maatschappelijk engagement.....	11
2.3.3. De kunstenaars en het engagement.....	14
2.3.4. Categorie Identiteit.....	14
2.3.5. Categorie Neo-liberalisme.....	15
2.3.6. Categorie Overheid.....	17
2.3.7. Categorie Racisme.....	18
2.3.8. Categorie Ecologie.....	20
2.3.9. Categorie Diversen.....	22
2.4. Kapitalisme, Staat en Racisme zijn de grote thema's.....	22
2.5. Samenhangende kritiek op het heden als inspiratie voor de toekomst.....	23
2.6. Het engagement en de literatuur.....	23
3. Samenvatting en conclusies.....	25
3.1. Onderzoeksvraag en -opzet.....	25
3.2. Resultaten engagement	25
Bronnen.....	27
Metropolis M.....	27
Literatuur.....	27
Internetinformatie over kunstenaars.....	28
Afbeeldingen.....	29
Bijlage 1 Registratieformulier.....	31
Bijlage 2 Voorbeeld excelbestand.....	32

1. Inleiding

1.1. Inleiding

Het engagement in de hedendaagse beeldende kunst is terug.¹ Een uitspraak als deze komen we regelmatig tegen wanneer commentaar geleverd wordt op de kunst van de eenentwintigste eeuw. De twintigste eeuw kende een aantal perioden waarin kunstenaars hun kunst inzetten voor maatschappelijke doelen en zich ook kunstenaarsgroepen vormden rond een politiek streven. Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog bijvoorbeeld spraken de Dadaïsten zich uit over het failliet van de wereld tengevolge van deze oorlog der oorlogen; in de zestiger en zeventiger jaren leverden onder anderen Hans Haacke (1936) en Joseph Beuys (1921 - 1986) via hun werk en daarbuiten kritiek op de toenemende politieke macht van bedrijven op allerlei terrein en op de vernietiging van de planeet. Talloze kunstenaars gingen aan de slag in en met bewonersgroepen om met hun kunst op een praktische wijze de situatie van gewone mensen te verbeteren. Maar de laatste decennia van de vorige eeuw leek het maatschappelijk engagement verdwenen te zijn. In ieder geval was dat een opvatting die in het debat over kunst aan het einde van de twintigste eeuw vaak terugkwam. Maar, zoals gezegd, maatschappelijke betrokkenheid is weer terug in de beeldende kunsten, het utopisch denken bestaat weer.

Begrippen als engagement en utopie worden al lang en vaak gebruikt om het verschijnen of verdwijnen van maatschappelijke activiteiten te beschrijven. De betekenis die er aan de begrippen wordt gegeven verschilt echter sterk. De Van Dale omschrijft de termen als volgt: Utopie: ‘Onverwezenlijkbaar ontwerp van een volmaakte toekomst’ en engagement: ‘Het betrokken zijn bij maatschappelijke en culturele problemen’.²

1.2. De onderzoeksvraag

In dit onderzoek staat het utopiebegrip en het engagement van de hedendaagse beeldend kunstenaar centraal, met de volgende onderzoeksvraag:

Welk niet-artistiek, maatschappelijke doel streeft de hedendaagse beeldend kunstenaar na met zijn of haar werk?

Dit onderzoek startte met een oriënterend literatuuronderzoek naar de utopie en het engagement in de kunst, gevolgd door een analyse van de hedendaagse beeldend kunstenaars

---

¹ NAI (red.), *Nieuw engagement. In architectuur, kunst en vormgeving*, Rotterdam 2003, p. 5.

² Van Dale, digitaal woordenboek <http://www.vandale.nl/zoeken/zoeken.do?crowd.token_key=XfpFOV0L0MMbcZHjyFpvow00> (28 december 2013).

die in tien nummers van de jaargangen 2012 en 2013 van het kunsttijdschrift *Metropolis M* besproken werden. De informatie uit *Metropolis M* werd aangevuld met informatie uit andere bronnen om een aantal persoonsgegevens te verzamelen en om een beter beeld te krijgen van de ideeën over de doelen die de kunstenaar met de kunst wil bereiken.³ Als definitie van hedendaags kunstenaar werd gebruikt: De kunstenaar is op 1 januari 2014 nog in leven en heeft na 1990 nog nieuw werk gemaakt.

1.3. Opbouw van het werkstuk

Na een theoretische verkenning van de begrippen utopie en engagement in de literatuur volgen de resultaten van het onderzoek. Eerst wordt een aantal kwantitatieve resultaten gepresenteerd, zoals de mate van engagement en de verdeling naar land en werelddeel. Vervolgens wordt beschreven hoe het engagement van de hedendaagse kunstenaar eruit ziet en worden de categorieën toegelicht die uit de gesignaleerde rubrieken gedestilleerd zijn. Per categorie is een aantal voorbeelden opgenomen. In het laatste hoofdstuk worden de conclusies op een rijtje gezet.

1.4. Historiografie

Om tot een goed begrip te komen van het huidige utopiebegrip van hedendaagse geëngageerde beeldend kunstenaars is een literatuuronderzoek uitgevoerd. En dan spreekt het voor zich om de historiografie te beginnen met *Utopia* van humanist en filosoof Thomas More (1476 – 1535) uit 1516, hoewel toekomstvisioenen al wel eerder zijn gemaakt.⁴ In *Utopia* schetst More een niet-bestaande werkelijkheid als inspiratie voor de inrichting en verbetering van de eigentijdse samenleving en introduceert hij de term Utopia. Dit begrip - en daarmee het fenomeen van het schetsen van een na te streven maatschappij - is nooit meer verdwenen uit de filosofische of politieke discussiearena. Wel heeft het begrip zeer verschillende invullingen gekregen en is het soms zelfs gelijkgesteld met zijn tegendeel: de dystopie, het doemscenario. We zijn nu bijna vijf eeuwen verder en voorbij de illusie. Samenlevingen die als utopie waren voorgesteld bleken allesbehalve ideaal te zijn. Toch is de discussie nog steeds actueel, zoals het artikel 'Essay Utopie. Noodzaak of onmogelijkheid. Altijd halverwege' in *de Groene Amsterdammer* van 26 september 2013 illustreert.⁵ De als

³ In het bronnenoverzicht zijn de sites opgenomen die informatie boden over het engagement van de kunstenaars die als illustratie in deze tekst zijn opgenomen. Er wordt geen overzicht gegeven van de sites die zijn benut voor het achterhalen van de biografische gegevens van de kunstenaars en het verkrijgen van een beter beeld van het engagement van alle kunstenaars die in het onderzoek zijn opgenomen.

⁴ Thomas More, *Utopia*, London 2012 (1516).

⁵ Willem Schinkel en Hans Achterhuis, 'Utopie. Noodzaak of onmogelijkheid? Altijd halverwege', *De Groene Amsterdammer*, 26 september 2013, jaargang 137/Nr. 39, Amsterdam 2013, pp. 38-43.

anti-utopist bekend staande emeritus hoogleraar wijsbegeerte Hans Achterhuis (1942) gaat in discussie met de socioloog Willem Schinkel (1976) die juist een utopisch denken propageert. Volgens Achterhuis was niet alleen het praktisch socialisme ontaard in geweld en totalitair karakter, maar zelfs het marxistisch *denken* werd gewelddadig en totalitair. En, zo stelt hij, utopisch denken leidt automatisch tot een te zwartgallige kijk op de eigentijdse samenleving, omdat anders de utopie zijn noodzakelijkheid verliest. Schinkel echter pleit niet voor een te realiseren utopie, maar ‘slechts’ voor een utopisch denken dat niet verwezenlijkt mag worden. Volgens Achterhuis kan dergelijk denken alleen voor de individuele intellectueel interessant zijn. Burgers die ontevreden zijn met hun samenleving hebben een utopie nodig die ook gerealiseerd kan worden. Het ideaal moet een oplossing bieden voor de tekortkomingen van de eigentijdse maatschappij. Bovendien leven we volgens Achterhuis in het Westen in een min of meer gerealiseerde utopie: het neoliberalisme. Hij pleit voor het – misschien saaie en zeker bescheiden – maat houden en simpel fatsoen in plaats van het schetsen van ideale vergezichten. Dat echter is volgens Schinkel nu juist absoluut noodzakelijk; anders waai je met alle winden mee. Je moet een utopisch vergezicht hebben, zonder dit ideaal dus te willen realiseren; het dient als richtsnoer voor een utopische verbeeldingskracht. Kenmerkend voor de utopie is de tweeledige lading volgens Schinkel, de *eu-topos* (goede samenleving) en de *ou-topos* (niet-bestaande samenleving). Een niet bestaande plaats die dienst doet als oriëntatiepunt voor het niet-aflatende streven naar het goede leven.

Achterhuis stelt dat de utopie aan drie kenmerken moet voldoen.⁶ Utopia is *maakbaar*, het gaat om een *samenleving* met een *holistisch* karakter. Het als utopie bestempelen van een persoonlijk levensideaal is een *contradictio in terminis*, volgens Achterhuis. Evenmin zijn maatschappelijke bewegingen die streven naar bijvoorbeeld meer vrijheid utopisch te noemen. Achterhuis citeert Poldervaart die de utopie definieert als een theorie of beweging waarbij het zoeken naar wat men gemeenschappelijk heeft voorop staat, in plaats van het bestrijden van een gemeenschappelijke vijand.⁷ De utopie wordt volgens Achterhuis altijd tegenover een rampzalig heden gesteld.

Een enigszins vergelijkbaar standpunt neemt Martin Plattel (1921) in.⁸ Voor hem staat de utopie gelijk aan de kritische intentie om het bestaande te doorbreken en te streven naar een betere samenleving. Voor hem is een positieve houding ten opzichte van het vreemde en het nieuwe inherent aan de utopie. Door middel van de utopie kan de mens zich een nieuwe,

---

⁶ Hans Achterhuis, *De erfenis van de Utopie*, Amsterdam 1998.

⁷ Achterhuis 1998 (zie noot 6): Saskia Wendelmoet Poldervaart, *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid: het uitdagend feminisme van de utopisch socialisten*, Amsterdam 1993, p. 48.

⁸ Martin Plattel, *Utopie en kritisch denken*, Bilthoven 1970.

betere maatschappij voorstellen. Voor hem is de utopie nauw verbonden met het rationalisme en de Verlichting. Plattel stelt de utopie dan ook tegenover de sociale mythe, die niet is gebaseerd op de ratio en totalitaire en autoritaire kenmerken heeft.

Voor Götz Pochat (1940) staat de utopie gelijk aan het in harmonie met de natuur leven.⁹ Hij beschrijft de wijze waarop de utopie door de eeuwen heen in de kunst verbeeld is en onderscheidt twee utopiebegrippen: Enerzijds de utopie die naar de toekomst verwijst en anderzijds de utopie die het verleden als ideaal hanteert; vooruitgangsgeloof versus nostalgie. Bij Pochat wordt de *ou-topos* de *niet meer bestaande samenleving*. Het paradijs is tegelijkertijd zowel de ultieme utopie van het verleden als het ideaal voor de toekomst en vaak onderwerp van de schilderkunst geweest. De zogenaamde primitieve wereld, met haar vreemde inwoners, werd ook frequent afgebeeld en dan zowel als utopie als dystopie gepresenteerd, de ‘goede wilde’ of ‘het monster’.

Nicolas Bourriaud (1965) maakt weer een ander onderscheid ten aanzien van de utopie in de beeldende kunst.¹⁰ Was beeldende kunst in het begin van de moderne tijd vooral een middel om een utopie *in beeld te brengen*, nu is het de functie van de kunst om de utopie *te zijn*; kunst modelleert verschillende mogelijke werelden. Hij ziet de relationele kunst als het antwoord om deze utopie tot leven te brengen, kunst als vrije ruimte ontstaan door en afgestemd op de mondiale stedelijke cultuur. Kunst als een staat van ontmoeting. Daarmee is relationele esthetiek een vormtheorie geworden.

Lucy Lippard (1937) citeert Carl André, die in 1969 de relatie tussen kunst en politiek als een ironische meerkeuzevraag presenteert.¹¹ De relatie tussen kunst en politiek is: a) kunst is een politiek wapen, b) kunst heeft niets te maken met politiek, c) kunst is dienstbaar aan het imperialisme, d) kunst is dienstbaar aan de revolutie, e) de relatie tussen kunst en politiek is niets van de bovengenoemde mogelijkheden, sommige of alle genoemde opties. Lippard definieert echt politieke kunst als kunst die zowel de gebreken - ‘the wrongs’- van de bestaande samenleving illustreert als de te realiseren verbeteringen - ‘the rights’. Maar tegelijkertijd moet deze kunst een ingebouwde dreiging voor de bestaande samenleving bevatten. Wanneer we dus de stap van het utopiebegrip naar politieke, geëngageerde kunst maken verdwijnt het aspect van de *ou-topos*, de niet-bestaande wereld en houden we alleen nog de *eu-topos* over.

---

⁹ Götz Pochat, ‘Utopien in der bildenden Kunst’, *Utopie. Gesellschaftsformen Künstlerträume*, Graz 1996.

¹⁰ Nicolas Bourriaud, *Relational Aesthetics*, Dijon 2002 (1998).

¹¹ Lucy R. Lippard, *Get the Message? A Decade Of Art For Social Change*, New York 1984, pp. 5-8.

Will Bradley (1962) en Charles Esche (1962) onderzoeken de zeer veelzijdige relatie tussen kunst, politiek en activisme.¹² Zij leggen de focus op kunstenaars die door middel van hun kunst alternatieve sociale modellen hebben gesuggereerd of zelfs gegenereerd. Zij willen hiermee een andere parallelle kunstgeschiedenis presenteren, naast en zelfs tegenover het kunstestablishment. Echt geëngageerde kunst kan in hun ogen niet binnen het kunstestablishment bestaan. Zij hanteren een ruim utopiebegrip, bijvoorbeeld als zij het ideaal van persoonlijke vrijheid een utopische voorwaarde noemen. Zij onderscheiden kunstenaars met een individualistisch en met een collectivistisch ideaal.

Gerrit Steunebrink (1948) onderzoekt in zijn dissertatie Adorno's esthetica en metafysica.¹³ Adorno was van mening dat het enige wat het kunstwerk nooit mag zeggen, is dat de wereld hier en nu goed is. Dan zou het kunstwerk verraad plegen aan zichzelf en aan de mogelijkheid van een totaal andere en betere wereld. Het gaat volgens Adorno om het ideaal van de harmonie van de mens met de natuur.

Uit de literatuur komt een zeer diverse invulling van het begrip utopie naar voren:

- [De ideale onmogelijke wereld (Van Dale, Schinkel)
- [De goede wereld én de niet-bestaande wereld (More)
- [De stralende toekomst versus een rampzalig heden (More, Achterhuis)
- [Utopisme versus reformisme (More)
- [De niet-bestaande goede wereld versus de verloren gegane goede wereld (Pochat)
- [Het toekomstideaal versus de dystopie (het doemscenario) (diverse auteurs)
- [De utopie in de kunst (inhoud) versus de kunst als utopie (vorm) (Bourriaud)
- [De utopie als maakbaar, holistisch maatschappij-ideaal (Achterhuis)
- [De utopie als streven naar het gemeenschappelijke versus het bestrijden van een gemeenschappelijke vijand (Poldervaart)
- [De utopie als de kritische intentie om het bestaande te doorbreken en te streven naar een betere samenleving (Plattel)
- [Het tonen van de onrechtvaardigheden van de bestaande maatschappij, laten zien hoe de moreel juiste toekomst eruit ziet én het bestaande systeem ondergraven (Lippard)
- [Kunst die buiten het establishment individualistische of collectivistische sociale modellen nastreeft (Bradley en Esche)

¹² Will Bradley en Charles Esche (red.), *Art and Social Change. A critical reader*, Londen 2007, pp. 8-12.

¹³ Gerrit Steunebrink, *Kunst, utopie en werkelijkheid. Adorno's esthetica en metafysica tegen de achtergrond van Kant en Hegel*, Tilburg 1991, pp. 3-4.

2. Engagement van de hedendaagse kunstenaar

2.1. Inleiding

De vraag die in dit onderzoek centraal stond was de mate en de aard van politiek engagement bij de hedendaagse beeldend kunstenaars die besproken werden in tien nummers van *Metropolis M*, jaargangen 2012 en 2013. Welke vergezichten hanteren kunstenaars, wat willen zij vooral behouden of naar welk verleden verlangen zij terug? Voordat we tot de bespreking van deze vergezichten komen, volgt eerst een aantal kwantitatieve resultaten met betrekking tot het onderzoek.

2.2. De aantallen kunstenaars en hun geboorte- en woonland

In de onderzochte nummers van *Metropolis M* zijn ongeveer 300 kunstenaars besproken. Soms zijn zij uitgebreid geïnterviewd, soms is slechts hun naam genoemd als een van de kunstenaars die aan een groepstentoonstelling deelnam. Door dit hoge aantal kunstenaars was het, binnen het bestek van dit onderzoek, niet mogelijk om van hen allen de gegevens te achterhalen. Daarom is in de loop van het onderzoek de focus komen te liggen op de kunstenaars waarbij sprake was van engagement; dat was immers het onderwerp van dit onderzoek. Van 48 kunstenaars die niet als geëngageerde kunstenaar werden beschreven, is ook informatie verzameld over sekse, geboorteland, woonland, kunstvormen en samenwerkingsverband. Deze groep biedt daarmee vergelijkingsmateriaal tussen wel en niet geëngageerde kunstenaars. Van 179 van de 300 kunstenaars, waarvan via *Metropolis M* en/of via andere bronnen de basisgegevens konden worden achterhaald, zijn gegevens op een rijtje gezet: hun leeftijd, sekse, geboorteland en huidig woonland, de kunstvormen waarin zij werken, of zij alleen en/of samen werken en tenslotte - de onderzoeksvraag - of zij met hun kunst een bepaald maatschappelijk doel nastreven. Dat laatste was dus bij 131 personen het geval. Voor deze inventarisatie is bijlage 1 ontwikkeld. De verzamelde informatie is in een aantal excelbestanden opgenomen, zodat de onderzoeksresultaten geanalyseerd konden worden; zie als voorbeeld hiervoor bijlage 2.

Er waren 131 kunstenaars die op een of andere wijze hun kunst willen inzetten om een maatschappelijk doel te bereiken of om te protesteren tegen een onrecht. Van de totale groep van 300 besproken kunstenaars was er dus bij 131 een bescheiden of duidelijke verwijzing naar engagement. **Dat betekent dat er bij 44% van de totale groep kunstenaars sprake was van een bepaalde vorm van engagement.**

Iets meer dan zestig procent van de 179 kunstenaars waren mannen. Dat percentage daalde zeer gering wanneer alleen naar de geëngageerde kunstenaars werd gekeken. Verreweg de meeste kunstenaars werken als zelfstandig kunstenaar, een aantal van hen werkt ofwel structureel in collectief verband of werkt naast het zelfstandig kunstenaarschap ook samen met andere kunstenaars of met groepen burgers. Het zal geen verbazing wekken dat bij de groep kunstenaars die met hun kunst geen maatschappelijk doel wil bereiken, de controlegroep, weinig in collectief verband wordt gewerkt.

De 131 geëngageerde kunstenaars zijn afkomstig uit de hele wereld; er komen 42 verschillende geboortelanden voor in deze selectie. Het is niet verwonderlijk dat Noordwest-Europa oververtegenwoordigd is, aangezien de bron voor dit onderzoek een Nederlands kunsttijdschrift is, maar er zijn wel grote verschillen in de vertegenwoordiging. Nederland spant uiteraard de kroon met 23 kunstenaars, maar ook Duitsland, Groot-Brittannië en Denemarken zijn goed vertegenwoordigd met respectievelijk tien, acht en zes kunstenaars. Daar steekt Frankrijk met twee kunstenaars nogal mager bij af en ook België is slechts met twee kunstenaars in de selectie gekomen. Een aantal landen is opvallend afwezig, zoals bijvoorbeeld Rusland, Canada en Griekenland, net als geheel Australië en Nieuw-Zeeland. In onderstaand overzicht is de verdeling over (delen) van de continenten weergegeven.

Werelddeel	Geboorteland	Proc.	Huidig woonland	Proc.
Afrika	10	8%	6	5%
Azië	19	15%	13	10%
Noord-Amerika	17	13%	20	15%
Zuid-Amerika	5	4%	4	3%
Oost-Europa	17	13%	14	11%
Noordwest-Europa	56	43%	70	53%
Zuid-Europa	7	5%	4	3%
Totaal	131	100%	131	100%

De beide eerste cijferkolommen geven het geboorteland (absoluut en procentueel) weer en de laatste twee kolommen de huidige woonsituatie van de 131 kunstenaars. Er is duidelijk een verschuiving opgetreden. Er is vooral sprake van een verhuizing naar Noordwest-Europa, van 43% naar 53%. De steden Berlijn en Londen zijn favoriet, niet alleen bij de kunstenaars die afkomstig zijn uit Duitsland en Groot Brittannië, maar ook bij de geëmigreerde kunstenaars.

2.3. De door de kunstenaars nagestreefde maatschappelijke doelen

2.3.1. Inleiding

Het bleek niet altijd eenvoudig te zijn om vast te stellen of een kunstenaar een bepaald doel wilde bereiken met zijn kunst. Hoe deel je bijvoorbeeld de Belgische kunstenaar Patrick van Caeckenbergh (1960) in? Hij vindt dat we trager en nederiger met de wereld om moeten gaan en in zijn perspectief hebben mensen met een nederige en intieme omgang met de wereld vaak een hele grote invloed.¹⁴ De boodschap is subtiel, maar desalniettemin spreekt er een duidelijke betrokkenheid uit. Of luister naar Daan van Golden (1936) als hij over zijn werk praat: ‘Het kunstenaarschap is niet alleen het leveren van kunstwerken, maar heeft te maken met alles wat je doet, met de liefde bedrijven, geen troep maken, een goed mens zijn.’¹⁵ Ook zijn er kunstenaars die zeggen niet geëngageerd te zijn, terwijl hun werk er wel naar wijst, zoals de filmer, cineast en documentairemaker Kees Hin (1936). In zijn installatie *Filmpoëtica De Twaalf Rechtvaardigen* (2012) is een geheel van films bij elkaar gebracht waarin de sociale dilemma’s van de hedendaagse samenleving in beeld worden gebracht. Maar Hin zegt: ‘Engagement is de behoefte, de wezenlijke behoefte, om vooraan te lopen. (...) Ik ben te verlegen om geëngageerd te zijn.’¹⁶ Ook is het niet altijd eenvoudig om te bepalen of het maatschappelijk engagement van de kunstenaar zelf afkomstig is of onder invloed van een criticus of curator tot stand is gekomen, of ‘in het werk is gelezen’. Een voorbeeld waar wel heel duidelijk de invloed van de curatoren – die zelf overigens ook kunstenaar zijn – zichtbaar werd is de Biënnale van Berlijn in 2012. Het uitgangspunt van de curatoren was: Hoe kan kunst de werkelijkheid dienen? Kan kunst een wezenlijke bijdrage leveren aan lokale politieke of sociale bewegingen? Een van de curatoren, Artur Zmijewski vertelt: ‘Soms was er wat strijd met de kunstenaars. Er waren stevige discussies. Toch kon ik sommigen overtuigen om iets speciaals te doen of hun aanpak enigszins te veranderen. (...) We spraken (met Olafur Eliasson AdB) over politieke kwesties en over hoe we zijn deskundigheid kunnen inzetten (...).’¹⁷ Hier lijkt het engagement letterlijk afgedwongen. Maar soms is het wel helder, zoals bijvoorbeeld bij de groep Superflex, een in 1993 opgericht Deens collectief van drie kunstenaars, Jakob Fenger (1968), Bjørnstjerne Christiansen (1969) en Rasmus Nielsen (1969). Zij refereren in hun kunst aan een veelheid van politieke zaken: zelfbestuur, nieuwe productiewijzen en het tegengaan van discriminatie van buitenlanders in

---

¹⁴ *Metropolis M* (2012), nr. 1 (februari/maart), p. 52.

¹⁵ *Metropolis M* (2012), nr. 3 (juni/juli), p. 87.

¹⁶ *Metropolis M* (2013), nr. 5 (oktober/november), pp. 34-39.

¹⁷ *Metropolis M* (2012), nr. 2 (april/mei), pp. 16-17.

Denemarken. Zij maakten in 2012 deel uit van een tentoonstelling, getiteld *How much Fascism?* in BAK (Basis voor Actuele Kunst) in Utrecht.¹⁸

De teksten waarmee gewerkt moest worden, waren dus lang niet altijd glashelder ten aanzien van de onderzoeksvraag. Er is zeker sprake geweest van enige interpretatie door de onderzoekster ten aanzien van de kwalificatie van engagement en de rubricering ervan. Deze vrijheid of noodzaak kwam bovenop de invloed die er van de schrijvers van de artikelen en de curatoren uitging in hun beschrijving van het werk van kunstenaars. Hun visie op kunst speelt natuurlijk een rol in hun waardering en kwalificatie van de kunstwerken en kunstenaars. Desondanks is bij de interpretatie geprobeerd zo dicht mogelijk bij de kunstenaar te blijven en zoveel mogelijk op basis van hun eigen uitspraken een conclusie te trekken over het engagement.

2.3.2. Varianten van maatschappelijk engagement

Het maatschappelijk doel dat uit de beschikbare informatie gedestilleerd kon worden is via een aantal trefwoorden gerubriceerd. De rubrieken zijn tijdens het onderzoek verzameld; er waren dus geen vooraf gekozen onderwerpen, waarop de kunstenaar kon scoren. In totaal zijn er 36 verschillende rubrieken onderscheiden en op basis daarvan is vervolgens een tweede ordening aangebracht, die tot de volgende hoofdcategorieën heeft geleid:

1. Geen of een te vaag omschreven doel. Dit werd de controlegroep.
2. Een pleidooi voor individuele vrijheid en het tegengaan van discriminatie op grond van sekse, seksuele geaardheid en seksuele identiteit (feminisme, homoseksualiteit, transgender).
3. Kritiek op het kapitalisme en neo-liberalisme. Hieronder vallen solidariteit met stakende arbeiders, kritiek op de vergaande commercialisering van de samenleving, strijd tegen armoede en klassiek neo-marxistische kunstenaars die pleiten voor een socialistische samenleving.
4. Kritiek op de overheid en de staat ten opzichte van burgers. Onder deze rubriek valt zowel niet-westerse kunst die tegen de staatsdictatuur wordt ingezet als kunst die de Big Brother aspecten van de hedendaagse westerse samenleving bekritiseert. Hierbij is sprake van een zeer groot verschil in het democratisch gehalte van de overheid waartegen de kunstenaar protesteert en daarmee ook in het risico voor de kunstenaar met het (openbaar) maken van zijn of haar kunst.

---

¹⁸ *Metropolis M* (2012), nr. 5 (oktober/november), p. 89.

5. Kritiek op racisme, in al zijn vormen en verschijningen, van het ethnocentristische westerse perspectief op geschiedenis en kunst, tot het opwerpen van barrières, staatsgrenzen, om mensen tegen te houden, kritiek op neokoloniale praktijken en discriminatie op grond van uiterlijk of land van herkomst.
6. Leefbaarheid en ecologie. Onder deze rubriek vallen kunstenaars die met hun kunst willen waarschuwen voor de ecologische ramp die volgens hen dreigt of zelfs al heeft plaatsgevonden en kunstenaars die pleiten voor een kleinschaliger, overzichtelijker wereld.
7. In de laatste (rest)rubriek tenslotte zijn kunstenaars ondergebracht waarvan het maatschappelijk onderwerp niet kon worden ondergebracht in een gezamenlijke rubriek, zoals een pleidooi voor dierenrechten en een aanklacht tegen kindermisbruik.

Hieronder is het volledige overzicht weergegeven van de hoofdcategorieën met de specifieke soorten engagement die zijn aangetroffen in de bestudeerde documentatie.

Categorie	Soort engagement
GEEN	Geen
	Algemene zorg over de toestand van de wereld
	Autobiografisch
	Het alledaagse wordt geëerd
	Menselijke relaties staan centraal
	Arte povera, dus de materialen zijn puur
GENDER	Homo-emancipatie/transgender
	Feminisme/gender
NEO-LIBERALISME	Neo-marxisme
	Armoede wordt aan de kaak gesteld
	Uitbuiting door bedrijven aangeklaagd
	Kunst als bijdrage aan lokale politieke projecten
	Anti-kapitalisme/commercialisering/neo-liberalisme
	Solidariteit met de arbeidersklasse
OVERHEID/STAAT	Kritiek op het cultuurbeleid van de overheid
	Protest tegen staatsdictatuur
	Tegen (religieuze) collectieve druk
	Tegen (politiek) geweld
	Holocaust
	Tegen oorlog
	De schending van de grenzen privé en openbaar
	Tegen machtsmisbruik van overheden
	Mislukte utopieën (door gecorrumpeerde staat)
	Mensenrechten, de schending ervan door staten
	Tegen overheidsbeleid op diverse terreinen
RACISME	Vluchtelingen/migratie/kolonialisme/positie indianen
	Overheersing door het westen van de rest van de wereld
	Anti-racisme/zwarte identiteit
ECOLOGIE/LEEFBAARHEID	Harmonie mens en natuur
	Relatie techniek en natuur
	Gevolgen overconsumptie op planeet
	Leefbaarheid/ecologie
	Terug naar vroegere natuur
DIVERS	Tegen misbruik kinderen
	Rol televisie bij oorlogen
	Dierenrechten

2.3.3. De kunstenaars en het engagement

Hieronder wordt inzicht gegeven hoe het engagement van de 131 kunstenaars verdeeld is over de verschillende categorieën.

Categorie	Primair	Secundair	Totaal	Proc.
IDENTITEIT	8	4	12	8%
NEO-LIBERALISME	38	8	46	29%
OVERHEID	32	5	37	23%
RACISME	25	9	34	21%
ECOLOGIE	26	2	28	17%
DIVERS	2	1	3	2%
Totaal	131	29	160	100%

Sommige kunstenaars beogen met hun kunst zaken die onder verschillende categorieën ondergebracht moeten worden. Er zijn 26 kunstenaars met een tweede categorie en drie kunstenaars die zelfs in drie verschillende categorieën kunnen worden ingedeeld. Het engagement van 115 kunstenaars tenslotte valt in één categorie. De kolom met het kopje ‘primair’ geeft het overzicht van de eerste categorie en in de kolom ‘secundair’ worden de overige scores vermeld. Van de totaalkolom is een procentuele verdeling opgenomen, waaruit blijkt dat de kritiek op het (hedendaagse) kapitalisme de hoogste score heeft, met bijna een derde van het totaal. In de paragrafen hieronder zullen per categorie voorbeelden worden gegeven van kunstenaars die met hun kunst een bepaald doel nastreven.

2.3.4. Categorie Identiteit

Tot deze categorie behoren de pleitbezorgers voor de individuele vrijheid en het tegengaan van discriminatie op grond van sekse, seksuele geaardheid en seksuele identiteit.

De fotografe Josephine Pryde (1967) komt uit Groot-Brittannië, maar woont in Berlijn. *Metropolis M* besteedt aandacht aan haar werk, omdat de fotoserie *Scale I – XXXVI* uit 2012 een van de grootste aankopen is geweest van Ann Goldstein in haar periode als directeur van het Stedelijk Museum Amsterdam. Volgens Goldstein is Josephine Pryde een van de belangrijkste kunstenaars vanwege de ‘unieke en complexe verhouding tot conceptuele kunst, historische fotografie en feminisme’.¹⁹ Met haar foto’s van cavia’s becommentarieert Pryde enerzijds de relatie tussen huisdieren en menselijke (vrouwelijke) modellen, maar daarnaast ook het historische verband tussen de slavenhandel en de cavia (via de Engelse term ‘guinea pig’).²⁰

¹⁹ *Metropolis M* (2013/2014), nr. 6 (december/januari), pp. 47.

²⁰ *Metropolis M* (2013/2014), nr. 6 (december/januari), pp. 46-49.

Afb. 1. Josephine Pryde, *Scale XVI*, 2012.

2.3.5. Categorie Neo-liberalisme

In deze categorie zijn de volgende vormen van maatschappelijk engagement ondergebracht: solidariteit met stakende arbeiders, kritiek op de vergaande commercialisering van de samenleving, strijd tegen armoede en klassiek neo-marxistische kunstenaars die pleiten voor een totaal andere samenleving.

De Egyptische kunstenaar Wael Shawky (1971) werkt sinds een aantal jaren aan zijn *Cabaret Crusades* en presenteerde op monumentale wijze op de dOCUMENTA (13) in 2012 zijn video van een Arabisch poppenspel. Met zijn werk *Dictums 10:120* uit 2013 levert de kunstenaar ‘een institutionele kritiek op de economie en de arbeidsmigratie’²¹. Voor de Biënnale van Sharjah in 2013 werkte hij twee jaar samen met arbeiders die aan de materiële totstandkoming van deze Biënnale werkten. Hij wilde deze onzichtbare werkers zichtbaar maken door hun een lied te laten componeren.²²

Afb. 2. Wael Shawky, *Dictums 10:120*, 2013.

²¹ *Metropolis M* (2013/2014), nr. 6 (december/januari), pp. 60-61.

²² *Metropolis M* (2013/2014), nr. 6 (december/januari), pp. 56-61.

AND AND AND is een Amerikaans collectief dat geïnteresseerd is in een niet-kapitalistische manier van leven. De groep bestaat uit onder meer Ayreen Anastas (1968), afkomstig uit Palestina, en René Gabri (1968) die uit Iran komt. Beiden wonen nu in de Verenigde Staten. Overal in de wereld organiseren zij kleine evenementen, samen met de plaatselijke bevolking.²³

Afb. 3. Ayreen Anastas en René Gabri, *Crisis of Capitalism*, 2009.

Tenslotte het werk van de Zwitserse kunstenaar Pamela Rosenkranz (1979).²⁴ Deze veelzijdige kunstenaar maakt schilderijen, beelden, video's, fotogrammen en werkt met plastic waterflessen en folie. Zij deed via haar werk onderzoek naar water als handelswaar en is geïnteresseerd in de gevolgen van de industrialisatie, zoals het broeikas effect en het dreigende tekort aan drinkwater. Ze vertelt dat de Geological Society in 2008 een officieel voorstel ingediend heeft om het kapitalisme als een natuurkracht te erkennen.

Afb. 4. Pamela Rosenkranz, uit de serie *Firm Being*, 2009.

²³ *Metropolis M* (2012), nr. 3 (juni/juli), pp. 24-29.

²⁴ *Metropolis M* (2012), nr. 3 (juni/juli) pp. 70-77.

2.3.6. Categorie Overheid

In deze rubriek hoort zowel niet-westerse kunst die tegen de staatsdictatuur wordt ingezet als kunst die de Big Brother aspecten van de hedendaagse westerse samenleving bekritiseert. De Zuidafrikaanse kunstenaar Kendell Geers (1968) wordt beschouwd als politiek activist en zijn kunst kan worden ingedeeld in drie categorieën; naast kritiek op de overheid, bekritiseert hij ook het neo-liberalisme en de geschiedenis van anti-apartheid van zijn geboorteland. Uit politieke overwegingen heeft hij zijn naam veranderd, heeft hij als geboortjaar (mei) 1968 gekozen en heeft Zuid-Afrika verlaten om geen dienst in het apartheidsleger te hoeven doen. Pas nadat Nelson Mandela was vrijgelaten is hij teruggekeerd naar Zuid Afrika.²⁵ Hij heeft deelgenomen aan de Biënnale van Istanbul van 2013 en deed op 11 juni mee aan de bezetting van het Gezi Park door onder anderen milieuactivisten, studenten en kunstenaars. Deze bezetting was voor hem het bewijs dat kunstenaars geen curatoren nodig hebben om actief te worden in het publieke domein.²⁶

Afb. 5. Kendell Geers, *Suburbia*, 1999.

Afb. 6. Kendell Geers, *Truth or Dare*, 2001.

Een van de kunstenaars die ook deelnam aan de Anti-Fascisme tentoonstelling van BAK in Utrecht in 2012, was Jonas Staal (1981) een van de bekendste hedendaagse geëngageerde Nederlandse kunstenaars.²⁷ Hij vertaalde het model voor het gevangeniswezen dat de PVV-politica Fleur Agema in het kader van haar Masterstudie architectuur in 2004 had uitgewerkt samen met architecten om tot een boek, maquette, film en tentoonstelling.²⁸

²⁵ Kendell Geers, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kendell_Geers> (8 januari 2014).

²⁶ *Metropolis M* (2013), nr. 4 (augustus/september), pp. 14-15.

²⁷ *Metropolis M* (2012/2013), nr. 6 (december/januari), p. 89.

²⁸ Jonas Staal, <http://nl.wikipedia.org/wiki/Jonas_Staal> (8 januari 2014).

Afb. 7 en 8. Jonas Staal, *Politiek Kunstbezit III*, Interieur en Binnenplein, 2013.

Het is bijzonder om de sterke overeenkomst te zien van de op basis van Agema's visie gecreëerde gevangeniswereld met het kunstwerk van Ai Wei Wei (1957) in de Biënnale van Venetië, waar het totalitaire gevangenisstelsel van China in beeld werd gebracht.

Afb. 9 en 10 Ai Wei Wei, *Sacred Installation*, Interieur en Exterieur, 2013.

2.3.7. Categorie Racisme

In deze categorie zijn verschillende maatschappelijke aspecten opgenomen: kritiek op het ethnocentristische westerse perspectief op geschiedenis en kunst, op het opwerpen van barrières om mensen tegen te houden, op (neo-)koloniale praktijken en op discriminatie op grond van uiterlijk, religie of land van herkomst.

Op de groepstentoonstelling in BAK in Utrecht, 'How Much Fascism?' werd ook werk van het Deense collectief Superflex getoond, waaronder de affiche die Superflex in 2002 in het publieke domein heeft geplakt om te protesteren tegen het stringente immigratiebeleid van Denemarken.²⁹ Het collectief is in 1993 opgericht en bestaat uit de kunstenaars Jakob Fenger (1968), Rasmus Nielsen (1969) en Bjørnstjerne Christiansen (1969). De tentoonstelling in BAK toonde hedendaagse uitingen van fascisme, plus de mechanismen van ontkenning hiervan. Er is – volgens de curatoren en kunstenaars – sprake van radicale uitsluiting,

²⁹ Superflex, <http://superflex.net/tools/foreigners_please_don-t_leave_us_alone_with_the_danes> (8 januari 2014).

gewelddadig optreden en de inzet van allerlei vergaande controlesystemen.³⁰

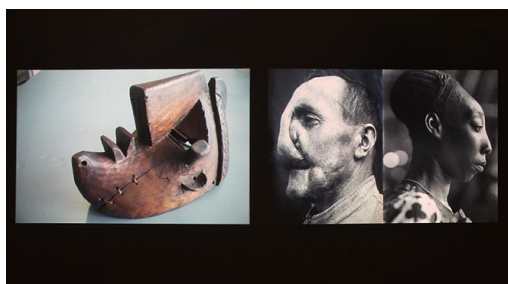

Afb. 11. Superflex, *Foreigners, please don't leave us alone with the Danes!*, 2002.

Afb. 12. Superflex, *Good Copy, Bad Copy*, 2006.

Een tweede voorbeeld dat in deze categorie wordt gepresenteerd is de in Frankrijk geboren kunstenaar Kader Attia (1970). Het geboorteland van zijn ouders was Algerije en Attia leeft nu afwisselend in Algiers en Berlijn. In zijn werk *Open Your Eyes* uit 2010, dat te zien was op de dOCUMENTA (13) in Kassel in 2012, verbindt hij het Europese trauma van de tweede wereldoorlog met het Afrikaanse trauma van het kolonialisme. Het groteske, zo laat hij zien, is niet voorbehouden aan wat men in het westen 'het primitieve' noemt.³¹

Afb. 13. Kader Attia, *Open Your Eyes*, 2010.

Een ander thema van deze kunstenaar is de positie van moslimvrouwen, zoals bijvoorbeeld in het werk *Ghost* uit 2007, dat in 2013 door de Saatchi Gallery via Christie's is verkocht. Hij beeldt in dit werk de vrouwen uit als lege hulzen, ontdaan van persoonlijkheid en geest.³²

³⁰ *Metropolis M* (2012/2013), nr. 6 (december/januari), p. 89.

³¹ *Metropolis M* (2012), nr. 5 (oktober/november), p. 77.

³² Attia, Kader, <http://www.saatchigallery.com/artists/kader_attia.htm?section_name=unveiled> (8 januari 2014).

Afb. 14. Kader Attia, *Ghost*, 2007.

2.3.8. Categorie Ecologie

In deze rubriek zijn kunstenaars ondergebracht die hun kunst inzetten om te waarschuwen voor de ecologische gevolgen van ons consumptiegedrag en kunstenaars die de waarde van de natuur en kleinschaligheid willen bepleiten.

Voor de van oorsprong Nigeriaanse kunstenaar Nkanga Otobong (1974), die nu in België woont, is ecologie een belangrijk onderwerp.³³ Zij verbeeldt in haar collages, foto's en schilderijen het verpeste en vernietigde Nigeria en zij stelt in haar performances de rol van Afrikaanse vrouwen en de last die gewoontes kunnen zijn ter discussie. Ook de olievelden van Nigeria zijn onderwerp van haar kunst.

Afb. 15. Otobong Nkanga, *Alterscape Stories; Spilling Waste*, 2006.

Een Nederlandse kunstenaar die zich betrokken voelt bij ecologische aspecten is Melle Smets (1975). Het hedendaagse landschap herbergt volgens de kunstenaar vele tekens en sporen die maatschappelijke tendensen weerspiegelen van vroeger en nu.³⁴ In het kader van het Impakt Festival wordt in *Metropolis M* zijn project gepresenteerd, waarbij hij samen met onderzoeker Joost van Onna in 2012 naar Ghana is gereisd. Daar hebben zij samen met een

³³ *Metropolis M* (2013), nr. 1 (februari/maart), pp. 19-21.

³⁴ Jelle Smets, <<http://www.mellesmets.nl/files/2012/06/30/207/CV%20Melle%20Smets%202012.pdf>> (4 januari 2014).

groep Ghanese kunstenaars, ambachtslieden en ingenieurs zelf een auto gebouwd. De organisatoren van het Festival vragen zich af of het kapitalistische systeem niet onbeheersbaar is geworden door onder meer de uitputting van de hulpbronnen.³⁵

Afb. 16. Jelle Smets e.a., de zelfgebouwde auto uit 2013.

Een van de ‘grand old ladies’ van de ecologische kunst is Patricia Johanson (1940) uit de Verenigde Staten. Zij had in 2013/2014 in Het Domein in Sittard een tentoonstelling, getiteld ‘The World as a Work of Art’.³⁶ Volgens de curator Roel Arkesteijn heeft het neoliberalisme zichzelf ten gronde gericht en is er nu behoefte aan alternatieve scenario’s voor de toekomst. Hij noemt Patricia Johanson een gelovige die er van overtuigd is dat zij met haar kunst de wereld kan genezen.³⁷ In een relatief recent project heeft zij gewerkt als een lid van het team van Carollo Engineering aan het ontwerpen van een zuiveringsinstallatie, de Ellis Creek Water Recycling Facility in Petaluma, California (2001 – 2008).³⁸ Zij tekende voor het reusachtige park, in de vorm van een met uitsterven bedreigde muisoort, rondom de zuiveringsinstallatie.³⁹

Afb. 17. Patricia Johanson e.a., *Ellis Creek Water Recycling Facility*, 2001-2008.

³⁵ *Metropolis M* (2013), nr. 5 (oktober/november), p. 82.

³⁶ *Metropolis M* (2013), nr. 5 (oktober/november), pp. 19-21.

³⁷ *Metropolis M* (2013), nr. 5 (oktober/november), p. 20.

³⁸ Johanson, Patricia, < http://en.wikipedia.org/wiki/Patricia_Johanson> (8 januari 2014).

³⁹ *Metropolis M* (2013), nr. 5 (oktober/november), p. 21.

2.3.9. Categorie Diversen

Er blijft dan nog een klein aantal specifieke onderwerpen over, die niet ondergebracht konden worden in een categorie, zoals een pleidooi voor dierenrechten, een aanklacht tegen kindermisbruik en de rol die de televisie speelt in een oorlog.

Dit laatste thema staat op naam van de Libanese filmmaker, fotograaf, archiefkunstenaar Akram Zataari (1966), in 2013 ook vertegenwoordigd op de Biënnale van Venetië.⁴⁰ Hij onderzoekt op welke wijze televisie in territoriale conflicten bemiddelt en de wijze van vervaardiging en verspreiding van beelden in de hedendaagse geografische scheiding in het Midden-Oosten.⁴¹

Afb. 18. Akram Zaataari, Libanon paviljoen in Venetië, 2013.

2.4. Kapitalisme, Staat en Racisme zijn de grote thema's

Er komen vooral drie grote thema's uit het onderzoek naar voren: Kritiek op het kapitalisme, kritiek op de staat en het protest tegen het discrimineren van burgers met een andere etnische afkomst of nationaliteit. Dat zijn de onderwerpen waar de hedendaagse beeldend kunstenaars zich zorgen over maken of verontwaardigd over zijn. Zij zetten hun kunst in om deze thema's te problematiseren. Het neoliberalisme wordt aangevallen vanwege de effecten die het primaat van de economie heeft op de wereld: de vernietiging van onze hulpbronnen, de ongelijke (internationale) verhoudingen tussen burgers en landen en de uitbuiting van arbeiders in het westen, maar vooral in de derde wereld die ondergeschikt worden gemaakt aan het winstmotief. De overheid wordt bekritiseerd vanwege de steeds verdergaande bemoeienissen met het privéleven van de burgers, het onderdrukken van (groepen) burgers en het partij kiezen voor het bedrijfsleven. Het thema van het racisme betreft aspecten als het willen voorkomen dat burgers uit arme landen zich vestigen in rijkere landen, het racisme van

⁴⁰ *Metropolis M* (2012), nr. 5 (oktober/november), p. 12.

⁴¹ Zaatari, Akram, <http://en.wikipedia.org/wiki/Akram_Zaatari> (8 januari 2014).

burgers onderling en het structureel onderscheid maken op alle niveaus en levenssferen tussen burgers op grond van hun uiterlijk, geloof, huidskleur of land van herkomst. Een enkele keer is de kunst een onderdeel van een programma gericht op een fundamenteel andere samenleving, waarbij ook de werkvorm van de kunstenaars past bij de egalitaire samenleving die men wil helpen creëren. Men werkt dan samen, soms met andere kunstenaars, maar ook met groepen burgers bij lokale initiatieven.

2.5. Samenhangende kritiek op het heden als inspiratie voor de toekomst

Veel kunstenaars maken kunst die meerdere thema's aan de kaak wil stellen. Hoewel uit dit onderzoek vooral engagement naar voren is gekomen dat kritiek op de huidige samenleving betreft, is er meestal geen sprake van een 'one-issue' visie. Men legt bijvoorbeeld verbanden tussen de rol van de overheid, de industrie en ecologie. In die zin kan men spreken van een samenhangende kritiek op de hedendaagse wereld. Deze samenhangende kritiek leidt echter niet tot het schetsen van een geheel nieuwe samenleving, een ideaal ter vervanging van het bestaande. Westerse kunstenaars zetten hun kunst in om het publiek ervan te overtuigen, dat het kapitalisme desastreuze gevolgen voor de planeet heeft. Of men waarschuwt voor een steeds indringender wordende overheid, die steeds meer middelen inzet om de burger te beheersen en door een steeds stringenter toelatingsregime het rijke westen afschermt voor mensen uit armere gebieden. Voor een aantal kunstenaars die in totalitaire systemen leven, zoals bijvoorbeeld in China, is natuurlijk het streven vooral erop gericht om te vechten voor democratische rechten. En het engagement van kunstenaars uit Afrika betreft vaak het thema van apartheid en kolonialisme.

2.6. Het engagement en de literatuur

De klassieke definities van utopie met de dubbele betekenis van ideaal en onmogelijkheid, zoals Van Dale die hanteert en die ook in het werk van Thomas More tot uiting komt, is niet te herkennen in het werk van de hedendaagse geëngageerde kunstenaars. Zij zetten hun kunst in als kritiek op de samenleving, maar willen wel degelijk dat de kunst bijdraagt om de wereld te verbeteren. Evenmin is in hun werk een totaalvisie, zoals More die ontwikkelde terug te vinden. De kunstenaars tonen in hun werk een samenhangende kritiek op de hedendaagse wereld, maar deze leidt niet tot het schetsen van een ideaal ter vervanging van het bestaande. In die zin wordt er geen totaaloplossing aangedragen voor de tekortkomingen van de

eigentijdse samenleving, zoals Achterhuis bepleitte.⁴² Het utopisch engagement van de geëngageerde kunstenaars gezamenlijk past naadloos bij de definitie van Plattel: de utopie als een kritische intentie om het bestaande te doorbreken en te streven naar een betere samenleving.⁴³ Lippard stelde, dat politieke kunst de onrechtvaardigheden van de bestaande wereld moet tonen evenals de moreel juiste toekomst en tegelijkertijd het bestaande systeem ondergraven.⁴⁴ Het engagement van bijna alle 131 kunstenaars voldoet aan het eerste criterium, maar schiet tekort voor wat betreft het tweede punt. Af en toe maken kunstenaars werk dat het systeem echt probeert te ontregelen, wat bijvoorbeeld in China kan leiden tot gevangenisstraf. Bradley en Esche definiëren politieke kunst als kunst die zich buiten het establishment beweegt en collectivistische modellen nastreeft.⁴⁵ Een beperkt aantal kunstenaars past binnen die definitie. Slechts bij één kunstenaar was sprake van een sterke behoefte om het verre verleden als ideaalbeeld ten voorbeeld te stellen, zoals Pochat de utopie beschreef. Met hun *Monument for a forgotten Future* uit 2013 verbeeldde Olaf Nicolai (1962) & Douglas Gordon (1966) het verlangen naar de puurheid van het ongerepte land dat niet meer te vinden is.⁴⁶ Voor Poldervaart, die door Achterhuis wordt geciteerd, is kunst pas echt geëngageerd wanneer het afstand heeft genomen van het bestrijden van een gemeenschappelijke vijand en streeft naar een gemeenschappelijk ideaal.⁴⁷ Aan deze definitie voldoet bijna geen enkele kunstenaar. Bourriaud zette de utopie van de inhoud van de kunst tegenover de utopische vorm van de kunst zelf. Dit onderzoek leent zich niet goed om hierover een uitspraak te doen, omdat het zich juist richtte op de utopie in de inhoud. Alles overziend, past het engagement dat uit dit onderzoek naar voren is gekomen het meest bij de definitie uit 1970 van Plattel: Een kritische intentie om het bestaande te doorbreken en te streven naar een betere samenleving.

---

⁴² Willem Schinkel en Hans Achterhuis, Utopie. Noodzaak of onmogelijkheid? Altijd halverwege', *De Groene Amsterdammer*, 26 september 2013, jaargang 137/Nr. 39, Amsterdam 2013, p. 38.

⁴³ Martin Plattel, *Utopie en kritisch denken*, Bilthoven 1970, p. 46.

⁴⁴ Lucy R. Lippard, *Get the Message? A Decade Of Art For Social Change*, New York 1984, pp. 5-8.

⁴⁵ Will Bradley en Charles Esche (red.), *Art and Social Change. A critical reader*, Londen 2007, pp. 8-12.

⁴⁶ *Metropolis M* (2013/2014), nr. 6 (december/januari), p. 65.

⁴⁷ Hans Achterhuis, *De erfenis van de Utopie*, Amsterdam 1998, op citaat: Saskia Poldervaart, *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid: Het uitdagend feminisme van de utopisch socialisten*, Amsterdam 1993, p. 48.

3. Samenvatting en conclusies

3.1. Onderzoeksvraag en -opzet

Welk niet-artistiek maatschappelijke doel streeft de hedendaagse beeldend kunstenaar na met zijn of haar kunst?

De bovenstaande vraag moest door middel van dit onderzoek beantwoord worden en richtte zich op het engagement van de hedendaagse beeldend kunstenaar, gedefinieerd als een op 1 januari 2014 nog levende kunstenaar die na 1990 nog nieuw werk heeft gemaakt. Voor het onderzoek zijn tien nummers van *Metropolis M*, jaargangen 2012 en 2013 bestudeerd. In deze nummers werden in totaal ongeveer 300 kunstenaars besproken; uitgebreid of summier. Nagegaan is of er bij deze kunstenaars sprake was van een bepaalde vorm van maatschappelijke betrokkenheid.

3.2. Resultaten engagement

Op basis van de informatie in *Metropolis M* was er sprake van engagement bij 131 kunstenaars. Dus 44% van de 300 besproken hedendaagse kunstenaars brengt een bepaalde vorm van engagement via zijn of haar werk tot uiting. Van hen is een aantal biografische gegevens verzameld en onderzocht van welk type engagement er sprake is. Hierbij zijn (36) rubrieken gevormd, die vervolgens weer zijn ondergebracht in zes categorieën. Daarnaast zijn van een controlegroep van 48 willekeurige personen uit de totale groep van 300 kunstenaars ook de biografische gegevens verzameld, zodat er op een aantal punten een vergelijking gemaakt kon worden tussen de wel en de niet geëngageerde kunstenaars.

De 131 geëngageerde kunstenaars waren afkomstig uit 42 landen en de verdeling over de wereld zag er als volgt uit:

Werelddeel	Geboorteland	Proc.	Huidig woonland	Proc.
Afrika	10	8%	6	5%
Azië	19	15%	13	10%
Zuid-Amerika	5	4%	4	3%
Europa	80	61%	88	67%
Verenigde Staten	17	13%	20	15%
Totaal	131	100%	131	100%

Hieronder wordt inzicht gegeven hoe het engagement van de 131 kunstenaars verdeeld is over de verschillende categorieën.

Categorie	Primair	Secundair	Totaal	Proc.
IDENTITEIT	8	4	12	8%
NEO-LIBERALISME	38	8	46	29%
OVERHEID	32	5	37	23%
RACISME	25	9	34	21%
ECOLOGIE	26	2	28	17%
DIVERS	2	1	3	2%
Totaal	131	29	160	100%

De drie grote thema's die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen zijn: Kritiek op het kapitalisme in zijn neoliberale vorm, kritiek op de staat en de overheid als soms totalitair apparaat, maar in ieder geval een steeds verder in de privéwereld van de burger tredend apparaat en tenslotte racisme, met aspecten als neokolonialisme, het opwerpen van grenzen voor migranten en het discrimineren van burgers met een andere etnische afkomst of nationaliteit.

Bij een confrontatie van de literatuur met het engagement van de hedendaagse kunstenaar, lijkt de oude definitie uit 1970 van Plattel nog het beste te passen: Een kritische intentie om het bestaande te doorbreken en te streven naar een betere samenleving.

Bij veel kunstenaars is er geen sprake van een beperking tot één specifiek onderwerp, zij zien verbanden tussen het optreden van de overheid, de commercie en bijvoorbeeld de situatie in de derde wereld of ten aanzien van de hulpbronnen. Geëngageerde kunstenaars pleiten expliciet of impliciet voor: Minder overheid, meer democratie, meer gelijkwaardigheid en persoonlijke vrijheid voor iedere burger om zich naar eigen voorkeur en op de zelf gekozen plek te ontplooien en een zorg om de toekomst van onze planeet. Wanneer we deze doelen samenvoegen, ontstaat er dan niet een wezenlijk andere samenleving dan we nu hebben en kunnen we dan niet spreken van een utopisch engagement van de geëngageerde kunstenaars gezamenlijk?

Bronnen

Metropolis M

Metropolis M (2012), nr. 1 (februari/maart).

Metropolis M (2012), nr. 2 (april/mei).

Metropolis M (2012), nr. 3 (juni/juli).

Metropolis M (2012), nr. 4 (augustus/september).

Metropolis M (2012), nr. 5 (oktober/november).

Metropolis M (2012/2013), nr. 6 (december/januari).

Metropolis M (2013), nr. 1 (februari/maart).

Metropolis M (2013), nr. 4 (augustus/september).

Metropolis M (2013), nr. 5 (oktober/november).

Metropolis M (2013/2014), nr. 6 (december/januari).

Literatuur

Achterhuis, Hans, *De erfenis van de Utopie*, Amsterdam 1998.

Bourriaud, Nicolas, *Relational Aesthetics*, Dijon 2002 (1998).

Bradley, Will en Charles Esche (red.), *Art and Social Change. A critical reader*, Londen 2007.

Lippard, Lucy R., *Issue. Social Strategies by Women Artists*, tent.cat, Institute of Contemporary Arts, 14 november – 21 december 1980, Londen 1980.

Lippard, Lucy R., *Get the Message? A Decade Of Art For Social Change*, New York 1984.

More, Thomas, *Utopia*, London 2012 (1516).

NAI (red.), *Nieuw engagement. In architectuur, kunst en vormgeving*, Rotterdam 2003.

Pochat, Götz, 'Utopien in der bildenden Kunst', *Utopie. Gesellschaftsformen Künstlerträume*, Graz 1996.

Plattel, Martin, *Utopie en kritisch denken*, Bilthoven 1970.

Schinkel, Willem en Hans Achterhuis, Utopie. Noodzaak of onmogelijkheid? Altijd halverwege', *De Groene Amsterdammer*, 26 september 2013, jaargang 137/Nr. 39, Amsterdam 2013, pp. 38-43.

Steunebrink, Gerrit, *Kunst, utopie en werkelijkheid. Adorno's esthetica en metafysica tegen de achtergrond van Kant en Hegel*, Tilburg 1991.

Van Dale, digitaal woordenboek, <http://www.vandale.nl/zoeken/zoeken.do?crowd.token_key=XfpFOV0L0MMbcZHjyFpvow00> (28 december 2013).

Internetinformatie over kunstenaars

Attia, Kader, <http://www.saatchigallery.com/artists/kader_attia.htm?section_name=unveiled> (8 januari 2014).

Geers, Kendell, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kendell_Geers> (8 januari 2014).

Johanson, Patricia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Patricia_Johanson> (8 januari 2014).

Smets, Melle, <<http://www.mellesmets.nl/files/2012/06/30/207/CV%20Melle%20Smets%202012.pdf>> (8 januari 2014).

Staal, Jonas, <http://nl.wikipedia.org/wiki/Jonas_Staal> (8 januari 2014).

Superflex, <http://superflex.net/tools/foreigners_please_don-t_leave_us_alone_with_the_danes> (8 januari 2014);
<http://superflex.net/tools/good_copy_bad_copy//2#g> (8 januari 2014).

Zaatari, Akram, <http://en.wikipedia.org/wiki/Akram_Zaatari> (8 januari 2014).

Afbeeldingen

Afbeelding voorpagina: Sharon Houkema, *Why tidy my exhibition space when the whole world is in a mess*, 2013, <http://www.bethanien.de/wordpress/wp-content/uploads/2012/12/Web_Sharon.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 1. Josephine Pryde, *Scale XVI*, 2012, <<http://blogs.artinfo.com/artintheair/files/2013/08/josephine-pryde-guinea-pig.jpg>> (8 januari 2014).

Afb. 2. Wael Shawky, *Dictums 10:120*, 2013 <http://universes-in-universe.org/var/storage/images/media/images/nafas/2013/wael_shawky/03/1882513-1-eng-GB/03.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 3. Ayreen Anastas en René Gabri, *Crisis of Capitalism*, 2009, <<http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/img/photo/crisis-of-capitalism/crisis-of-capitalism-1.jpg>> (8 januari 2014).

Afb. 4. Pamela Rosenkranz, uit de serie *Firm Being*, 2009, <<http://www.vvork.com/wp-content/uploads/2010/02/16122009175053.jpg>> (8 januari 2014).

Afb. 5. Kendell Geers, *Suburbia*, 1999, <http://kendellgeers.com/dbfiles/work_cat/suburbia_1.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 6. Kendell Geers, *Truth or Dare*, 2001, <http://kendellgeers.com/dbfiles/work/Truth_or_Dare_Jan_Hoet2001_1.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 7 en Afb. 8. Jonas Staal, *Politiek Kunstbezit III*, Interieur cel en Binnenplein, 2013, Interieur cel: <<http://trendbeheer.com/wp-content/uploads/2011/11/Untitled-4.jpg>> (8 januari 2014); Binnenplein: <<https://encrypted-tbn3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRz5ZPS5qIdu5An4fN18QnnvX2Ryr-mBnEP19YT3r3HgT4mB8vs>> (8 januari 2014).

Afb. 9 en Afb. 10 Ai Wei Wei, *Sacred Installation*, Interieur en Exterieur, 2013, Interieur: <http://0.tqn.com/d/fineart/1/0/5/2/-/-/Ai_Wei_Wei_Venice_2013.jpg> (8 januari 2014). Exterieur: <http://slamxhype.com/wp-content/uploads/2013/05/slam_resized/ai-weiwei-S.A.C.R.E.D.-installation-venice-art-biennale-8-695x420.jpg?864593> (8 januari 2014).

Afb. 11. Superflex, *Foreigners, please don't leave us alone with the Danes!*, 2002, <http://superflex.net/superfleximages/large__mg_8495.jpg.pg> (8 januari 2014).

Afb. 12. Superflex, *Good Copy, Bad Copy*, 2006, <http://superflex.net/superfleximages/large_dsc01279.jpg.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 13. Kader Attia, *Open Your Eyes*, 2010,
<http://universes-in-universe.org/var/storage/images/media/images/biennials/documenta/2012/big_tour/01_fridericianum/24_kader_attia/1598297-1-eng-GB/24_kader_attia.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 14. Kader Attia, *Ghost*, 2007,
<http://www.saatchigallery.com/imgs/artists/thumbs/attia_kader/kader_attia_ghosts_4.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 15. Otobong Nkanga, *Alterscape Stories; Spilling Waste*, 2006,
<http://www.moba.be/ima_artBrussels/Alterscape-Spillingwaste.jpg> (8 januari 2014).

Afb. 16. Jelle Smets e.a., *de zelfgebouwde auto uit 2013*,
<<http://www.tijsvandenboomen.nl/pics/Vakmanschap%20uit%20Ghana.jpg>> (8 januari 2014).

Afb. 17. Patricia Johanson e.a., *Ellis Creek Water Recycling Facility*, 2001-2008,
<<http://www.schuylkillcenter.org/art/wp-content/uploads/2012/08/Patricia-Johanson-Ellis-Creek-Water-Recycling-Facility.jpg>> (8 januari 2014).

Afb. 18. Akram Zaataari, *Libanon paviljoen in Venetië*, 2013,
<http://static1.artsy.net/post_images/519e83622c74e127780000b7/large.jpg> (8 januari 2014).

Bijlage 1 Registratieformulier

Datum registratie

Bron

Naam kunstenaar

Geslacht

Man

Vrouw

Leeftijd

Geboortedatum: <dd-mm-jjjj>

< 30 jaar

30 – 50 jaar

≥ 50 jaar

Geboorteland

Huidig(e) woonland(en)

Werkwijze

alleen

alleen en collectief

collectief

Kunstvorm

Fotografie

(meer antwoorden

film/video

mogelijk)

sculptuur

installaties

performance

architectuur

landschapskunst

landschapsarchitectuur

grafisch ontwerp

design

teksten

Utopie-categorie

(meer antwoorden

mogelijk)

Toelichting

(van kunstenaar)

Toelichting

Naam criticus:

(van criticus)

Toelichting

Opmerkingen

Bijlage 2 Voorbeeld excelbestand

Naam	geslacht	< 35 jaar	35 - 50	> 50 jaar	geboorteland	Werkland	kunstvorm(en)	werkt alleen	in collectief	bron	utopie
Abdessemed, Adel	man		1971		Algerije	Frankrijk	1,3,2,5,6	alleen		M1 2012	12
Abe, Sayake	vrouw	x	x		Japan	Frankrijk	2	alleen		M6 2013	8,24
Abidi, Bani	vrouw		1971		Pakistan	Pakistan	2,4	alleen		M2 2012	23
Akoi-Jackson, Bernard	man		1979		Ghana	Ghana	1	alleen		M5 2012	9
Akomfrah, John	man			1957	Ghana	Engeland	2		samen	M5 2012	25
Allora, Jennifer	vrouw		1974		VS	Puerto Rico	1,3,2,5,6		samen	M1 2012	4
Almarcegui, Lara	vrouw		1972		Spanje	Nederland	1,2,5	alleen		M5 2013	33
Althamer, Pawel	man		1967		Polen	Polen	3,6		samen	M4 2012	15
Altindere, Halil	man		1971		Turkije	Turkije	4	alleen		M2 2012	23
Alys, Francis	man			1959	Belgie	Mexico	2, 3, 5,	alleen	samen	M4 2012	15?
Anastas, Ayreen	vrouw		1968		Palestina	VS	12,6		samen	M3 2012	24
Andrade, Jonathan de	man	1982			Brazilië	Brazilië	1,2	alleen		M5 2012	1
Ang, Tiong										M5 2013	9
Arahmaiani										M5 2013	9
Ásgeirsson, Arnar	man	1982			IJsland	Nederland	2,3,4	alleen		M4 2012	1
Atelier NL Lonny van Rijswijk									samen	M5 2013	33
Atelier NL Nadine Sterk	vrouw								samen	M5 2013	33
Attia, Kader	man		1970		Frankrijk	Frankrijk	3,5	alleen		M4 2013	9,25
Barlows, Phyllida	vrouw			1944	Engeland	Engeland	3	alleen		M2 2012	1,2
Bergé, David	man	1983			Belgie	België	6	alleen	samen	M4 2012	1
Bhabha, Huma	man			1962	Pakistan	Pakistan	4	alleen		M4 2012	1
Biscotti, Rosella	vrouw		1978		Italië	Italië	5	alleen		M3 2012	15
Bonvicini, Monica	vrouw		1965		Italië	Oostenrijk	1,2,3,4,5	alleen		M4 2012	10,29
Borg, Maja	vrouw	1982			Zweden	Zweden/Engeland	2	alleen		M4 2012	12
Bowers, Andrea	vrouw		1965		VS	VS	5,4,6		samen	M5 2012	33, 9, 10
Broomberg, Adam	man		1970		VS	VS	1,4		samen	M2 2012	22
Bruijne, Matthijs	man		1967		Nederland	Nederland	1,2,5		samen	M4 2012	28
Büchel, Christoph	man		1966		Zwitserland	Zwitserland	5	alleen		M4 2012	24
Burns, A.K.	vrouw		1975		VS	VS	2	alleen		M3 2012	1
Caectenbergh, Patrick v	man			1960	Belgie	België	3, 5, 4	alleen		M1 2012	4
Calzadilla, Guillermo	man		1971		Cuba	Puerto Rico	1,3,2,5,6		samen	M1 2012	4
Chan, Paul	man		1973		Hong Kong	VS	1,2,4	alleen		M2 2012	19
Chanarin, Oliver	man		1971		VS	VS	1,4		samen	M2 2012	22
Chisa, Anetta Mona	vrouw		1975		Roemenie	Tsjechie	2		samen	M3 2012	10,2
Chiurai, Kudzanai	man	1981			Zimbabwe	Zuid-Afrika	1,2	alleen		M4 2012	1
Churchman, Leidy	man		1979		VS	VS	2	alleen		M3 2012	1
Csoszó, Gabriella	vrouw		X		Hongarije	Hongarije	1, 6		samen	M4 2013	8
Dali, Zhang	man			1963	China	China	1	alleen		M4 2013	8
Delahaye, Luc	man			1962	Frankrijk	Frankrijk	1	alleen		M4 2012	1
Deller, Burak	man		1977		Turkije	Turkije	5	alleen		M5 2012	8
Depardon, Raymond	man									M2 2012	1
Dittborn, Eugenio	man			1943	Chili	Chili	4	alleen		M1 2012	8
Driessen & Verstappen									samen	M5 2013	33
Dumas, Marlene	vrouw			1953	Zuid-Afrika	Nederland	4	alleen		M5 2013	25,10
Duo 2 Neves Marques, Pedro	man	1984			Portugal	Portugal	5		samen	M6 2013	33
Duo 2 Silva, Mariana	vrouw	1983			Portugal	Portugal	5		samen	M6 2013	33
Duo Nicolai, Olaf	man			1962	Duitsland	Duitsland	5		samen	M6 2013	35
Duo, Douglas Gordon	man		1966		Engeland/Schot	Engeland (Schotland)	5		samen	M6 2013	35
Durham, Jimmy	man			1940	VS	Duitsland	3,5	alleen		M2 2012	9,8
E&D Ingar Dragset	man		1969		Noorwegen	Duitsland	3,5		samen	M5 2012	24, 33
E&D Michael Elmgreen	man			1961	Denemarken	Engeland/Duitsland	3,5		samen	M5 2012	24, 33
E.J. Danny van den Dungen	man		1971		Nederland	Nederland	10		samen	M4 2013	6,34
E.J. Erwin Brinkers	man		1973		Nederland	Nederland	10		samen	M4 2013	6,34
E.J. Marieke Stolk	vrouw		1967		Nederland	Nederland	10		samen	M4 2013	6,34
Eliasson, Olafur	man		1967		Denemarken	Duitsland	3,5	alleen		M2 2012	16
Enfield, Robbert	man	x	X		Suriname	Suriname	4	alleen		M6 2013	33
Fatmi, Mounir	man		1970		Marokko	Marokko/Frankrijk	2,4,3	alleen		M1 2012	12
Fischer, Morgan	man			1950	Engeland	Engeland	4	alleen		M1 2012	1
Formwalt, Zachary	man		1979		VS	VS	2	alleen		M5 2012	9
Foulkes, Llyn	man			1934	VS	VS	4,5	alleen		M6 2013	24
Francois, Michel	man			1956	Belgie	Belgie	3,5	alleen		M6 2013	33
Gabri, René	man		1968		Teheran	VS	12,6		samen	M3 2012	24
Gafic, Ziyah	man	1980			Bosnie	Bosnie	1	alleen		M5 2012	22
Gaillard, Cyprien	man	1980			Frankrijk	Frankrijk/Duitsland	1,2,5,6	alleen	samen	M4 2012	1
Geers, Kendall	man		1968		Zuid-Afrika	Zuid-Afrika	3,5	alleen		M4 2013	19,25, 24
Gill, Smrin										M5 2013	9
Golden, Daan van	man			1936	Nederland	Nederland	4	alleen		M4 2012	1
Gordon, Melissa	vrouw	1981			VS	Engeland	4	alleen		M3 2012	1
Gorkum, Klaas van	man		1975		Nederland	Nederland	2,5,6		samen	M4 2012	24
Grady, Lorraine	vrouw			1934	VS	VS	1,6	alleen		M4 2012	5
Greenfort, Tue	man		1973		Denemarken	Denemarken	3,5	alleen		M1 2013	33
Gupta, Shilpa	vrouw		1976		India	India	1,2,3,5	alleen		M3 2012	9
Haeg, Fritz	man		1969		VS	VS	5		samen	M5 2012	33
Hatoum, Mona	vrouw			1952	Libanon	Engeland	2,5	alleen		M4 2012	10
Heeswijk, Jeanne	vrouw		1965		Nederland	Nederland	5,6	alleen	samen	M5 2012	33
Heide, Sara van der	vrouw		1977		Zuid-Korea	Nederland	4	alleen		M3 2012	1
Heilmann, Mary	vrouw			1940	VS	VS	4	alleen		M4 2012	1

Hoeven, Ernst van der	man		1965		Noorwegen	Nederland		8	alleen		M4 2013	33
Houkema, Sharon	vrouw		1975		Nederland	Nederland		2	alleen		M3 2012	24
Hoyt, Satch	man			1957	Engeland	Duitsland		3,5	alleen		M5 2012	25
Huaying, Wu	vrouw		1970		China	China		5	alleen		M4 2013	8,32
Huws, Bethan	man		1961		Engeland	Engeland		2,3,4,5	alleen		M4 2012	1
Huygens, Pierre	man			1962	Frankrijk	Frankrijk		2,6	alleen	samen	M1 2013	33
Jaar, Alfredo	man			1956	Chili	VS		1,5	alleen		M5 2012	22,9
Jaio, Iratxe	vrouw		1976		Spanje	Nederland		2,5,6	alleen	samen	M4 2012	24
Jeremijenko, Natalie	vrouw		1966		VS	VS		3,5,6	alleen	samen	M1 2013	33
Johanson, Patricia	vrouw			1940	VS	VS		3,4	alleen		M5 2013	33
Kentridge, William	man			1955	Zuid-Afrika	Zuid-Afrika		2,5,6	alleen	samen	M5 2013	25
Kjartansson, Ragnar	man		1976		IJsland	IJsland		6	alleen		M4 2012	1
Koks, Aukje	vrouw		1977		Nederland	Belgie		4,5	alleen	samen	M2 2012	1,18
Koroczuk, Milena	vrouw	1984			Polen	Polen/VS		1,2	alleen		M3 2012	12
Kort, Paul de	man		x		Nederland	Nederland		3,4,5	alleen		M6 2013	36
Kreij, Marijn van	man		1978		Nederland	Nederland		4	alleen		M2 2012	1
Krinsooya	vrouw			1957	Korea	Frankrijk		1,2,3,5	alleen		M1 2012	1
Kriventsova, Ganna		1985			Oekraïne	Oekraïne		5,6	alleen	samen	M3 2012	15
Ladare, Leigh	man		1976		VS	VS		1,2	alleen		M4 2012	27 en 5
Leckey, Mark	man			1974	Engeland	Engeland		2,4	alleen		M4 2013	1
Li, Cheng	man			1956	China	China		2,6	alleen		M4 2013	8,32
Lidén, Klara	vrouw		1979		Zweden	Duitsland/VS		2,5	alleen		M4 2012	1
Lieshout, Joep van	man			1963	Nederland	Nederland		3,5	alleen	samen	M5 2013	31,24
Lutz-Kinoy, Matthew	man	1984			VS	Duitsland		4,5	alleen	samen	M1 2012	2,3
Maessen, Vincent	man		1971		Nederland	Nederland		2,3	alleen		M2 2012	9
Maljkovic, David	man		1973		Kroatië	Kroatië		2,3,4,5	alleen		M5 2012	31
Marshall, Kerry James	man			1955	VS	VS		4	alleen		M5 2013	23,25
Marten, Helen	vrouw	1985			Engeland	Engeland		2,3	alleen		M4 2013	1,24
Martin, Simon	man										M5 2013	33
Mater, Katja	vrouw		1979		Nederland	Nederland		1,4	alleen		M4 2012	1
Maxson, Eileen	vrouw	1980			VS	VS		3,5,6	alleen		M3 2012	10
Mayer, Ursula	vrouw		1970		Oostenrijk	Engeland		1,2,6	alleen	samen	M3 2012	5
M'barek, Pauline	vrouw		1979		Duitsland	Duitsland		2	alleen		M4 2013	9
Metahaven, Daniel vder Velden	man		1971		Nederland	Nederland		10	alleen	samen	M6 2013	26
Metahaven, Vinea Kruk	vrouw	1980			Nederland	Nederland		10	alleen	samen	M6 2013	26
Michele, Alberto de	man	1980			Italië	Italië/Nederland		1,2	alleen		M2 2012	5
Mihaylova, Snežanka	vrouw		1978		Bulgarije	Nederland		6,12	alleen	samen	M1 2012	1
Mograbi, Avi	man			1956	Israël	Israël		2	alleen		M5 2012	9
Mul, Marlie	vrouw	1980			Nederland	Duitsland/Engeland		3	alleen		M5 2013	24
Ni, Haifeng											M5 2013	9
Nijensohn, Chrlly	man		1966		Argentinië	Duitsland		2	alleen		M1 2012	14
Nkanga, Otabong	vrouw		1974		Nigeria	Belgie		1,3,4,5,6	alleen		M1 2013	33,9,10
Nougarat, Claudine	vrouw										M2 2012	1
Ofilii, Chris	man		1968		Engeland	Engeland		4	alleen		M4 2012	1 en ? 5
Ögüt, Suat	man	1986			Turkije	Belgie		2	alleen		M4 2012	8
Oppenheim, Lisa	vrouw		1975		VS	VS		3,4	alleen		M3 2012	25
Osterholt, Wouter	man		1979		Nederland	Nederland		2,5,6	alleen	samen	M4 2012	24
Overheul, Joyce	vrouw	1989			Nederland	Nederland		3,5	alleen		M4 2012	26
Paglen, Trevor	man		1974		VS	VS		1,2	alleen		M5 2012	8
Palhares, Pedro	man	1987			Brazilië	Brazilië		5	alleen		M1 2012	1
Pica, Amalja	vrouw		1978		Argentinië	Engeland		5	alleen		M3 2012	1
Popov, Serhiy	man		1978		Oekraïne	Oekraïne		5,6	alleen	samen	M3 2012	15
Pryde, Josephine	vrouw		1967		Engeland	Duitsland		1	Alleen		M6 2013	10
Raat, Thomas	man		1979		Nederland	Nederland		4	Alleen		M5 2012	1
Rainer, Yvonne	vrouw			1934	VS	VS		2	alleen	samen	M3 2012	10
Rauch, Neo	man			1960	Duitsland	Duitsland		4	Alleen		M4 2012	1
Reyers, Zeger	man		1966		Nederland	Nederland		5	Alleen		M1 2013	33
Ridnyi, Mikola		1985			Oekraïne	Oekraïne		5,6	alleen	samen	M3 2012	15
Rosenfeldt, Julian	man		1965		Duitsland	Duitsland		2	alleen	samen	M5 2012	9,28
Rosenkranz, Pamela	vrouw		1979		Zwitserland	Nederland/VS		1,2,3,4,5	Alleen		M3 2012	24
Ross-Ho, Amanda	vrouw		1975		VS	VS		3,4	Alleen		M4 2012	1
Rudelius, Julika	vrouw		1968		Duitsland	Nederland		2	Alleen		M5 2012	24
Rudolph, Dennis	man		1979		Duitsland	Duitsland		4	Alleen		M4 2012	24
Sander, Helke	vrouw			1937	Duitsland	Duitsland		2	Alleen		M1 2012	10,11
Schütte, Thomas	man			1954	Duitsland	Duitsland		3,4	Alleen		M2 2012	8
Seghal, Tino	man		1976		Engeland	Duitsland		6	alleen	samen	M1 2012	2
Selg, Markus	man		1974		Duitsland	Duitsland		5	Alleen		M4 2012	1
Shaoji, Liang	man			1945	China	China		5	Alleen		M1 2012	13
Shawky, Waal	man		1971		Egypte	Egypte		2,5	Alleen		M6 2013	24,9
Sibony, Gedi	man		1973		VS	VS		5	Alleen		M4 2012	1
Sidner, Eric	man	1985			VS	Nederland		1,3,4,5	Alleen		M5 2012	1
Siekmann, Andreas	man			1961	Duitsland	Duitsland		2,3,4	Alleen		M2 2012	9
Sierra, Santiago	man		1966		Spanje	Spanje		3	Alleen		M1 2012	6
Sinsel, Daniel	man		1976		Duitsland			3,4	Alleen		M2 2012	4,17
Slominski, Andreas	man			1959	Duitsland	Duitsland		3,4	Alleen		M2 2012	21
Smets, Melle	man		1975		Nederland	Nederland		5	alleen	samen	M5 2013	33,24
Sonsbeck, Sarah v	vrouw		1976		Nederland	Nederland		5,2,12	Alleen		M1 2012	5
Staal, Jonas	man	1981			Nederland	Nederland		2,5,6	Alleen	samen	M4 2012	2,8
Struikelblok, George	man		1973		Suriname	Suriname		4	Alleen		M6 2013	15
Sugimoto, Hiroshi	man			1948	Japan	Japan		1	Alleen		M2 2012	1
Superflex Christiansen, Bjornsterne			1969		Denemarken	Denemarken		1,2,4,5	alleen	samen	M5 2012	25,9,24
Superflex Fenger, Jakob	man		1968		Denemarken	Denemarken		1,2,4,5	alleen	samen	M5 2012	25,9,24
Superflex Nielsen, Rasmus	man		1969		Denemarken	Denemarken		1,2,4,5	alleen	samen	M5 2012	25,9,24
Supic Jancovic, Iva	vrouw		1978		Kroatië	Nederland		5	Alleen		M4 2012	2 of 15

Takamine, Tadasu	man		1968		Japan	Japan	2	Alleen		M4 2013	8,24
Takeuchi, Toschie	vrouw	1993			Japan	Nederland	1,2	Alleen		M4 2012	18
Tan, Fiona	vrouw		1966		Indonesie	Nederland	1,2,5	Alleen		M5 2012	1
Tessler, Elida	vrouw			1946	Brazilië	Brazilië	5	Alleen		M1 2012	7
Thorpe, David	man		1972		Engeland	Engeland	4	Alleen		M4 2012	24
Tkáčová, Lucia	vrouw		1977		Slowakije	Tsjechie	2		samen	M3 2012	10,2
Togue, Barthélémy	man		1967		Kameroen	Kameroen/Frankrijk	5	Alleen		M1 2012	9
Uitentuis, Elke	vrouw		1977		Nederland	Nederland	2,5,6		samen	M4 2012	24
Valk, Esmé	vrouw		1977		Nederland	Nederland	2,5	Alleen		M5 2012	1
Verhoeven, Helen	vrouw		1974		Nederland	Nederland	3, 4, 5	Alleen		M1 2012	5
Vuklsma, Vincent	man	1982			Nederland	Nederland	3,4,5	Alleen		M5 2013	28
Warsza, Joanna	vrouw								samen	M2 2012	15
Weerasethakul, Apichatpong	man		1970		Thailand	Thailand	2, 12	Alleen		M4 2013	8
Wodiczko, Kryszyof	man			1943	Polen	VS	5	Alleen		M5 2012	32, 22
Zaataari, Akram	man		1966		Libanon	Libanon	1,2	Alleen		M5 2012	30
Zandvliet, Robert	man		1970		Nederland	Nederland	4	Alleen		M4 2012	1
Zaretsky Adam	man		X		VS	VS	3,5	Alleen		M1 2013	33
Zmijewski, Artur	man								samen	M2 2012	15

nr	mogelijke kunstvormen
1	fotografie
2	film/video
3	sculptuur
4	schilderijen/tekeningen
5	installaties
6	performance
7	architectuur
8	landschapskunst
9	landschapsarchitectuur
10	grafisch ontwerp
11	design
12	schrijft